

ների յիծակին հանդիպեցան, և այն ժողովրդի հաւատը միշտ կայ ու կայ իւր հետը, չնայելով, որ գրեթէ ամեն մի դար ամեն ջանք և ոյժ է բանեցրել որ ջնջէ նորան:

Թարգմ. ԳՐԻԳՈՐ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՂԱՓԻՐԵԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Ինթղէհէմից երկու վերստ հեռու կայ մի փոքրիկ դաշտ, ուր ձիթենեաց անտառում կանգնած է մի աղքատիկ և կարծես անտէր թողած մատուռ որ շինուած է յանուն Հրեշտակապետին «Աւետաբերին Հովուաց»: Ըստ աւանդութեան այդ մատուռը հիմնարկուած է ճիշտ այն տեղում, ուր քրիստոնեայ աշխնջաց քաղցրաւոր աւետեաց համաձայն, որ տալիս է սուրբն Ղուկաս—«Հովիւք էին ի տեղւոջն այնմիկ բացօթեայք, որ պահէին զպահանուծիւնս գիշերոյ հօտից իւրեանց: Եւ հրեշտակ Տեառն երևեցաւ նոցա, և փառք Տեառն ծագեցին առ նոսա»: և լսեցին նոքա ուրախարար աւետիորը, որ այն օրը ծնաւ Փրկիչը, որ է Քրիստոս Տէր, Դաւթի քաղաքում:

Փրկչի ծննդեան պարագայքը վերին աստիճանի աղքատիկ էին և ամեն բան այդ տեղում՝ ցոյց էր տալիս չքաւորութիւն և ծանր աշխատաւոր կեանք: Պէտք էր որ այդ գիշեր բացուէր երկինքը. լուսապայծառ երգիչների մեծաձայն փառաբանութեամբ լըցուած, աստղերը և արածող հօտերը, լուսոյ և ձայների խառնուրդը գիշերային լուութեան մէջ, հաւատացեալ սրտերի ցնծութիւնը—այս բոլորը գոյներ են, օրով կարելի է սքանչելի, երկնային և հրաշալի պատկերը նկարել, Բայց աւետարանչի համառօտ և սրտաշարժ պատմութիւնը չէ ասում մեզ, որ հրեշտակների երգը լսելի էր և ուրիշներին, բացի չնչին գիւղի անքուն հովիւներից, որոնք ցուրտ և խոնաւ ձմեռնային գիշերով պահպանումէին իրանց հօտը գայլերից և աւազակներից—նոյն իսկ դաշտում, ուր Փրկչի նախամայրը՝ Հուլի, վշտահար սրտով, ուրիշի արտից ժողովումէր հասկերը և Դաւիթ՝ բաղմանդամ ընտանիքի եղբայրներից կրտսերը և մանկահասակ, արածում էր իւր հօր ոչխարները (Սղ. Հէ, 71):

« Եւ յանկարծակի » աւելացնումէ արժանայիշատակ գիշերուայ պարսպաները պատմող աւետարանիչը, երբ աշխարհը անտարբեր հոգով չէր զգում Ազատի գալստեան մերձենալը և ծնաւ Քրիստոս, « եղև ընդ հրեշտակին ընդ այնմիկ բազմութիւն զօրաց երկնաւորաց, որ օրհնէին զԱստուած և ասէին. « փառք ի բարձունս Աստուծոյ. և յերկիր խաղաղութիւն, ի մարդիկ հաճութիւն » :

Կարելի է ակնկալել որ բարեպաշտ քրիստոնէութիւնը նըշնէ այդ տեղը հոյակապ յիշատակարանով և հովուական վայրի այրը զարդարէ մարմարին և մոլայիքով, դարձնելով նորան հոյակապ տաճար: Սակայն Աւետարեբ Հրեշտակի մատուռը է մի հասարակ և անպաճոյճ խորան և երբ անցորդը իջնումէ ձիթենեաց անտառի դէպի ծմակների խորքը տանող կիսակործան աստիճաններով, դժուարին է մինչև անգամ հաւատալ թէ մարդ սրբավայրում է գտնուում: Սակայն այդ արտաքին ամայութիւնը համապատասխանումէ զուտ ճշմարտութեան: Մատրան խեղճութիւնը գլխովին ներդաշնակ է հովիւների աղքատիկ աշխատանքին, և այդ մատուռն էլ հէնց կանգուն է ի յիշատակ նոցա հրաշալի տեսեան:

« Եկայք երթիցսւք մինչև ցիւթղէհէմ, և տեսցուք զի՞նչ է բանս այս որ եղև. զոր Տէր եցոյց մեզ, ասացին միմեանց հովիւները, երբ հրեշտակների երգը ասողալից երկնքի լուութեան մէջ կորուսւ: Պէտք էր նոցա բարձրանալ առապար բլուրը և անցնել Բեթղէհէմի լուսնի լուսով ողողուած այգիներով, մինչև գորշ լեռնագօտու կատարը հասնելը, ուր և հանգչումէ փոքրիկ Բեթղէհէմ քաղաքը: Հէնց ուղիղ լերան գագաթին շինուած էր հիւրանոցը, կամ ինչպէս արեւելքում ասում են՝ իւանը:

1

Ասորական գիւղի խանը կամ կարուանորահը այն ժամանակ ամենայն հաւանականութեամբ նոյն և նման կըլինէր, թէ արտաքին տեսքով և թէ գիրքով, այժմեան Պալեստինում եղածներիին: Այդ մի ցած, մեծ մասամբ միայրակ շինութիւն էր լինում, կառուցուած անտաշ կոպիտ քարից. սովորաբար մի քառակուսի պարփակուած շէնք կամ ախոռ, ուր կարելի էր գիշերը անասուններին կապել և կամարաձև սրահ՝ ճանապարհորդների համար:

Սրահի յատակի փռուածքը կամ լիւսնը, ինչպէս ասում են Պաղեստինում, անամատան մակերևոյթից երեք աստիճան բարձր էր լինում: Մեծ խանը, օրինակ այնպիսին, որի աւերակները տեսնուում են Մինեխում, Գալիլէական լճի ափում, ունենումէր այդպիսի մի քանի սրահ, որոնք իսկապէս փոքրիկ և ցած սենեակներ էին, առանց առաջի պատի, Հասկանալի է որ այդ պատճառով բոլորովին բաց էին և ինչ որ կատարուում էր նոցա մէջ՝ տեսնուում էր խանում եղողներից: Նոցա մէջ չէր լինում անհրաժեշտ և ամենահասարակ կահկարասիք անգամ, ձանապարհորդը պարտական էր հետն ունենալ կողինքը, որի վրայ սովորապէս ծալապատիկ նստած կարող էր մի բան ուտել, նախաճաշել և յետոյ նոյն տեղումն էլ պառկել քնելու: Ունենալու էր նաև ուտելու պաշարը, պարտական էր հոգալ անասունները և մօտակայ ջրհորից ջուր բերել:

Այդ խաներում մարդ ոչ սպասումէ և ոչ էլ պանհանջում ծառայութիւն. վճարումէ մի չնչին բան ծածքի, ապահովութեան և յատակի համար, որի վրայ գիշերը կարելի էր անցնել: Բայց եթէ պատահի որ ճամբորդը ուշը մնայ և լիւսնից բռնուած լինին, այն ժամանակ միակ ճարն է լինում պատսպարուիլ ախոռում:

Շատ անգամ պատահումէ Պաղեստինում, որ ամբողջ խանը կամ գոնէ նորա այն մասը, որտեղ կենդանիներն են զետեղուում, ամբողջապէս բնական այր է: Այդ տեսակ անթիւ այրեր կան կենդանական բոլորների կրային ժայռերում: Այդպէս էր ըստ երևութին և Յուդայի Բեթղէհէմ — Նփրաթայ փոքրիկ քաղաքում:

Յուստինիանոս փիլիսոփան, Ներբողաբանը, որ ծննդեամբ Սիւքէմից լինելով լաւ ծանօթ էր Պաղեստինին և Քրիստոսից հազիւ մի դար յետոյ էր ապրում, Քրիստոսի ծննդեան տեղն համարումէ այրը: Այդ մասին աւանդութիւնը ի նախնեաց հետէ պահպանուումէ թէ արեւելեան և թէ արեւմտեան եկեղեցիներում և այդ այն աւանդութիւններիցն է, որոնք թէև աւետարանի պատմութեան մէջ չեն մտած, սակայն պատմական հաւաստիութիւն և վաւերականութիւն ունին: Այդ այրին վրայ այժմ գոնուումէ Ծննդեան եկեղեցին և վանքը. իսկ նորա կողմէին մի երկրորդ այրի մէջ՝ եկեղեցւոյ ճարտասան և գիտնական

Հարց մէկը, առաքինազարդն Հերոնիմոս, Լատինական Աստուածաշնչի ականաւոր թարգմանիչը, իւր կեանքի վերջին հրետուն տարին անցկացրեց գիտնական աշխատութեամբ, պահօք և տղօթիւք:

Այստեղ էր գալիս երկրի հիւսիսային սահմաններից, այն է՝ Նազարէթից, որ գտնւում է Զաբուդոնի լեռներում, ձմերնային ճանապարհներով, Յովսէփը, Նաղարէթցի հիւսը, իւր խօսեցեալ կնոջ Մարիամի հետ, որ գտնւում էր յղութեան վերջին օրերում, Զնայած իրենց աղքատութեանը, նոքա երկուսն էլ ճագում էին Դաւիթ թագաւորի տանից և ցեղից և այժմ հարկադրուած պէտք է անցնէին ոտքով մօտ հարիւր քառասուն վերատ, որ հասնին իրենց մեծ նախահօր քաղաքը, նախահօր՝ որ դեռ մանուկ հասակում, աղքատ հովիւ, արածումէր իւր հօտը ամայի բլուրների վրայ, Այդ վաստակաբեկ ճանապարհորդութեան, որ ամենեկն չէր կարող նոցա դուրեկան լինել, մանաւանդ արեւելեան ընդունուած սովորութեանց նայելով, նպատակն էր իրենց անունները իբրեւ Դաւթի տան անդամ աշխարհագրի (մարդահամար) անցնել, որ և հրամայուած էր Օգոստոս կայսրից, Հռովմէական կայսրութեան, որի մի մասն էր և Հրէաստանը, այն ժամանակուայ քաղաքական վիճակին նայած, բաւական էր հզօրագոյն կայսեր մի հասարակ տկնարկն անգամ որ նորա հրամանը անխափան կատարուէր քաղաքակրթեալ աշխարհի հեռաւորագոյն անկիւններում: Բաւարար հիմ լինեալ կան կարծելու որ այդ աշխարհագրի առաջին հրամանը հրատարակեց Սենցիոս Աստուռին. որ աշխարհագիրն սկսեց Պուբլիոս Սուլպիցիո Գուիրին, երբ սա առաջին անգամ փոխ—հիւպատոս էր Ասորիքում և վերջացու աշխարհագիրը սորա երկրորդ փոխ—հիւպատութեան ժամանակ: Հրէական նախապաշարմանց շնորհիւ, որոց ոտնահարութիւնը ոտրոսփելի շփոթութիւն և ապստամբութիւն էր հանում, մարդահամարը կատարուեց ոչ թէ հռովմէական ձևով, այն է՝ բնակչութեան տեղը հիմք առած, այլ հրէական սովորութեամբ, որ է՝ այն քաղաքում, ուր հնումը այս կամ այն մարդու ընտանիքն էր ապրել:

Հրէաները պահում էին դեռ իրենց ցեղաբանութիւնը և ի վաղէց հետէ կորած ցեղական բաժանմունքների յիշատակը դեռ

պահպանում էին: Ուստի թէպէտ անախորժ և յժուարին էր ճանապարհը, այսու ամենայնիւ Յովսէփի տոկոսուած էր ուղեորութիւն Բեթղէհէմ՝ թերեւ միիթարուելով իւր ցեղական փառաւոր ծագմամբ, որ այժմն նոյն իսկ իշխանութիւնը պիտի ընդունէր, նաև Մեսսիայի մօտալուտ գալստեան յոյսերով, որին իւր աչքի առաջ կատարուած բոլոր հրաշալիքները տալիս էին անընկճելի ապահովութիւն և զօրութիւն:

Արեւելքում ճանապարհորդութիւնը դանդաղ է կատարուում և երկարատեւ հանգիստներով: Իսկ այդ ժամանակում աւելի ևս դանդաղութեամբ եթէ, ինչպէս կարելի է ենթադրել հաւանականաբար երկիրն էլ գտնւում էր ապօտամբութեան մէջ: Բէէրթ քաղաքը, որ 25 վերստ հեռու է Բեթղէհէմից, կամ Երուսաղէմը, որ միայն 10 վերստ հեռաւորութեան վրայ է գտնւում, վերջին կայարանն էին Յովսէփի և Մարիամն Նշանակած տեղն՝ հասնելուց առաջ: Աշխարհագիրն այնչափ եկաւոր ժողովուրդ հաւաքեց փոքրիկ քաղաքը, որ «ոչ գոյր նոցա տեղի յիջւանին»: Յոգնած ցերեկուայ ուղևորութիւնից, նոքա տեղաւորուեցան իսմին կից այրում, որ ախուատուեն էր, խառի և յարդի լըայ, և այդ տեղ, տանից հեռու, օտար մարդկանց խմբի մէջ, ցուրտ ձմեռ գիշերը, պարագայից մէջ, որ ոչ միայն որևէ աշխարհային փայլից, այլ և ամեն տեսակ յարմարութիւններից զուրկ էր, այնպէս որ չէ կարելի երեւակայել աւելի ազքատ ծննդավայր ծնունց Քրիստոս:

Ընդ ամենը մի քանի վերստ հեռու այդ տեղի, զառիշայր և տառնձին բարձրացած բլրի տափարակին վրայ, այդ բլուրն այժմ անուանուում է Զէբէլ Փուրէիդիս կամ «փոքրիկ դրախտային սար»: Կանգնած էր մեծին Հրովդէսի ամրացած պալատը: Բայց Հրէից ճշմարիտ Թագաւորը, տիեզերաց արդարադատ թէրը յայտնուեց ոչ պալատում և ոչ ամրոցում: Արքունի պալատներում նոքա են, որ կրում են նուրբ և թանկագին զգեստ: Անտառնների մոուրը աղքատիկ կարուանսրահում աւելի ընդունելի տեղ էր նորա ծննդեան համար, որ եկել էր աւետել, որ ամենամեծ ինքնակալի հոգին անգամ Աստուծոյ աչաց առաջ աւելի թանկ չէ և ոչ աւելի մեծ, քան վերջին ստրկի հոգին: Նորա, որ տեղ չունէր իւր գլուխը հանգուցանելու և որ կառավարելու էր աշխարհը նախատանաց խաչի բարձ-

րութեան վրայից:

Գնալով լապտերի ուղղութեամբ, որ կախուած է լինում սո՛վորաբար չուանով խանի մոքից—հովիւները մտան Բեթդէհէմի հիւրանոցը և «գոին զՄարիամ և զՅովսէփ և զմանուկն ե՛դեալ ի մնուր»: Բանաստեղծների և նկարիչների երեակայութիւնը հառաւ այդ տեսարանի հանդիսափառ մեծութիւնը նկարագրելով: Երգեցին նոքա թէ ինչպէս լուսապայծառ հրեշտակները սաւառնումէին այնտեղ, ինչպէս աստղերը իւրեանց ընթացքը յամեցողցին, որպէս զի թափեն իրենց քաղցր և հրապուրիչ լոյսը ժպտացող Մանկան վրայ: Պատկերագրեցին նոքա նորա մնուր—օրօրոցից ճառագայթարձակ արտափայլումը, որ այնպէս լուսաւորել էր ամբողջ բնակարանը, որ բոլոր ներկայ եղողները ստիպուեցան փակել աչքերը այդ հրաշալի փայլից: Բայց այս բոլորը իրողութիւնից շատ հեռու են: Հասարակ հովիւների տեսած փառաւոր մեծութիւնը միայն հաւատոյ աչաց էր տեսանելի, իսկ ինչ որ իրապէս ներկայացաւ նոցա աչացը՝ էր պարզապէս—Գալիլիայի արհեստաւորը, արդէն անցած տարիքով, երիտասարդ մայրը, որի մասին նոքա և ոչ իսկ գաղափար կարող էին ունենալ որ նա նշանադրուած էր Յովսէփի հետ և կուսական մայր է: Մանուկը գրկում, որին և օգնող չունենալով՝ իւր ձեռքովն էր բալուլում: Խաւարի մէջ ծագող լոյսը նիւթական չէր, այլ հոգեւոր պայծառութիւն, մի երկնային արշալոյս որ այցելեց մարդկութեան և լուսաւորեց միայն մի քանի հաւատացեալ և պարզամիտ սրտեր:

Աւետարաններն էլ, որ միշտ հաւատարիմ են ճշմարտութեան և որոշում են իւրաքանչիւր բառում այնպիսի պարզութեամբ, որ դրոշմն է ճշմարտապատում գրութեան, հասարակ կերպով են խօսում այդ մասին: Նոցա մէջ չկայ այն չափազանց տարօրինակութեանց, խորհրդաւորութեան և հրաշալեաց հետքն անգամ, որով լի են հրէական աւանդութիւնները ապագայ Մեսիայի համար և կամ պարականոն պատմութիւնները Մանուկ Քրիստոսի վերաբերութեամբ: Աւետարանների զարմանալի կերպով հակասութիւնը առաջին դարերում գրուած պարականոն աւետարաններին և կամ վերջիններիս վրայ հիմնուած աւանդութեանց է ամենադրական ապացոյց իւրեանց պատմական կատարեալ ճշմարտաբանութեան:

Մարդկան մտածմունքները բոլորովին տարբեր են Աստուծոյ գործերից, Նորա նախախնամութեան մէջ չկայ ոչ շտապիլ և ոչ կասիլ, ոչ վաստակիլ և ոչ ընդհատիլ. ամենայն ինչ կատարումէ Նա փառահեղ լուծութեան մէջ և Նորա գործերը տեսանելի են խաւարում ծագող խաղաղ լուսով: Շարժուեցան աստուածային խորհուրդները իւրեանց անչափելի խորութեան մէջ, անհատնում հարստութեանց աղբիւրները բացուեցան, ազգերի ազատութեան ժամանակն հասաւ, բայց մարդկային կենաց մակերեսի վրայ հազիւ նշմարելի էին ջրի թեթեւ կոհակներ. մարդկային գործերի ընթացքը իւր սովորական կարգով շարունակուեց և իւրաքանչիւր ոք զբաղուած էր իւր սեփական նախագծերով:

Որքան ժամանակ Կոյսն Մարիամ իւր սուրբ Մանկան հետ մնաց այդ այրում կամ անասնոց ախուռում չէ կարելի որոշել:

Թարգմ. ՄԻԱԲԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. ԷՄԻՆԵՆԻ ԳՐԵԳՐԵՆ

Ազգի պատմութիւնը, նորա կեանքի հայելին է, որոյ մէջ պարզապէս երևումէ այդ կեանքն իւր իւր բոլոր մանրամասնութեամբ: Խնչպէս ազգի կատարելութիւնը, նոյնպէս և պակասութիւնը ճշգրութեամբ արտափայլում են այդ հայելու մէջ, և տալիս են իրանց ճանաչել, որպէս զի ազգն էլ կարող լինի հոգալ թէ իւր կատարելութեանց զարգացման և թէ իւր թերութեանց ջնջման համար: սոցա վնասակար հետեանքներից իրան ազատ պահելու գիտմամբ: Որքան այդ հայելին ընտիր է և պատկերը ճշգրութեամբ ցոյց տուող, այնքան էլ ազգի կեանքի տարրներն աւելի պարզութեամբ կերեւն նորա մէջ: Այսպէս ուրեմն, որքան ազգի պատմութիւնն աւելի մըշակուած է, որքան աւելի քննութեան բովորից անցած են ազգի կեանքի ամեն տարրները, այնքան և աւելի պատմութեան օգուտը մեծ է: Անցեալը ներկային խրատ է, և ներկայն ապագայի տնօրէնը: Ապագայի համար պիտի աշխատի ներկան, իսկ